

ЎЗМУ ХАБАРЛАРИ

ВЕСТНИК НУУз

АСТА NUUZ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
УНИВЕРСИТЕТИНИНГ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

**ЖУРНАЛ
1997
ЙИЛДАН
ЧИҚА
БОШЛАГАН**

**2014
1/2**

**Ижтимоий-
гуманитар
фанлар
туркуми**

Бош муҳаррир: **Ғ.И. МУҲАМЕДОВ**

Бош муҳаррир ўринбосари:

Б.Э.ХУСАНОВ

Таҳрир хайъати:

Муртазаева Р.Ҳ. – т.ф.д., проф.

Эшов Б.Ж. – т.ф.д., проф.

Юнусова Х.Э. – т.ф.д.

Кобзева О.П. – т.ф.д.

Тўйчиев Б.Т. – ф.ф.д., проф.

Нурматова М.А. – ф.ф.д.

Абдусамедов А.Э. – ф.ф.д., проф.

Қурбонов М. – п.ф.д., проф.

Ғозиев Э.Ғ. – псих.ф.д., проф.

Қодиров Б.Р. – псих.ф.д., проф.

Мўминов А.Ғ. – с.ф.д.

Ганиева М.Х. – соц.ф.д., проф.

Холманова З.Т. – фил.ф.д., проф.

Болтабоев Ҳ.А. – фил.ф.д., проф.

Дадабоев Х.У. – фил.ф.д., проф.

Раҳмонов Н. – фил.ф.д., проф.

Ирназаров Қ.Т. – т.ф.д., проф.

Маматова Ё.М. – фил.ф.д., проф.

Абдуазизов А.А. – фил.ф.д., проф.

Шереметьева А.Г. – фил.ф.д., проф.

Давшан А.Н. – фил.ф.д., проф.

Маъсул котиб: **К. РИХСИЕВ**

ТОШКЕНТ – 2014

МУНДАРИЖА

Филология фанлари

Раҳимова Д. «Шом шуълалари»да ҳаёл тимсоли	269
Зоҳидов Р. Сўфи Оллоёр таржимаи ҳоли манбалари	273
Абдурахмонова Н.З. Матн машина таржимасининг объекти сифатида	279
Жўрасев М., Бабаджанова Н.Д. “Юсуф ва Зулайхо” достонида бўри билан боғлиқ мифологик тасаввурлар талқини	282
Гилязетдинов Э.З. Специфика профессиональной деятельности переводчика в межкультурной коммуникации	286
Юсупова Ш.Б. Инглиз тилида потенциал ҳаракат маъносига эга бўлган конструкцияларнинг баъзи хусусиятлари	289
Мухаммедова Н.Э. Маргарет Дрэббл ижоди ва XX аср ярми инглиз адабиётида аёл шахсининг муаммоси	292
Локтева Н.М. Проблемы гуманизма в семейных хрониках Энн Тайлер	295
Мухаммедова Х.Э. Чарлз Диккенсинг ҳикоя услуби	299
Ражабов Н.Н. Инглиз тилидаги урғусиз унлиларнинг фонологик оппозициялари таснифи	301
Тошхонов М., Турдалиев Б. Испания халқининг эпос қаҳрамонлари ижодидан бир лавҳа	305
Маҳмудова Н.М. XIX аср реализм адабиётида характер яратиш мезонлари	307
Салиева Д. Проблемы и трудности, возникающие при составлении переводов медицинских терминов и текстов	310
Султонова Ш.М. Темпоралликнинг субкатегориал кластери	313
Маджидова Р.У. Основные постулаты антрополингвистики в современном языкознании	317
Раҳмонқулова Х.С. Романтизм адабиётида инсон ва жамият муносабатларининг бадиий ифодаси	320
Джафарова Д.И. Мотивация жараёнида сўз ички шаклининг лексикаллашуви (<i>ўзбек ва француз тиллари мисолида</i>)	323
Нарходжаева Х.Ш. Жараёни англатувчи терминларнинг маҳаллий касб-корга оид умумлисоний хусусиятлари	327
Абдуазизов А.А. О взаимосвязи словообразования и морфонологии	330
Абдувахобова М.А. Гендер ва маданиятлараро мулоқот хусусиятларининг новербал воситалар орқали ифодаланиши	335
Алиева Э.А. Типология коммуникативных ситуаций в художественно-прозаическом монологе	339
Алимова Н.Х. Зарубежная литература в высшей школе: инновации и методика обучения	349
Арустамян Я.Ю., Сабитова С. Реклама как социокультурное явление	354
Камилова С.Э. Эстетическая концепция личности в современном рассказе	358
Аллаёрова З. Ўзбек ва инглиз тилларида интенсификаторлар эквивалентлиги	363

СЎФИ ОЛЛОЁР ТАРЖИМАИ ҲОЛИ МАНБАЛАРИ

Зоҳидов Р. *

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Сўфи Оллоёр таржимаи ҳоли қиёсий-танқидий пlands ишончли тарихий маълумотлар асосида тикланган.

Калит сўзлар: Саботул ожизин, Рисолаи Азиза, ривоят, таърих, Тухфатул аҳбоб, Ҳожи Муҳаммад Ҳабибуллоҳ, Халифа Наврўз.

Сўфи Оллоёрнинг таржимаи ҳолини илк маротаба яхлит тарзда жамлаган манба “Рисолаи Азиза” асаридир. Шу кунгача Сўфи Оллоёрнинг таржимаи ҳоли билан боғлиқ ишларда, хоҳ у мақола, хоҳ тадқиқот, хоҳ бадий асар бўлсин, барчасида “Рисолаи Азиза”даги маълумотларнинг асари сезилади.

“Рисолаи Азиза” Сўфи Оллоёрнинг “Саботул ожизин” асарига ёзилган шарҳ бўлиб, муаллифи XVIII-XIX асрларда яшаган татар олими Тожуддин Ёлчикул ўғлидир.

“Ўзбек адабиёти тарихи” дарслигидаги Сўфи Оллоёр ҳақидаги маълумотлар ҳам асосан “Рисолаи Азиза”дан олиниб, ижтимоий мафкура талабидан келиб чиқиб, маълум қолипга солинганини кузатишимиз мумкин. Дарсликдаги маълумотларга “Рисолаи Азиза” асос бўлганига иккита яққол далил бор: биринчиси, Сўфи Оллоёрнинг отаси Оллоқули деб тўғри кўрсатилишига қарамасдан, қавс ичида Темирёр деб “Рисолаи Азиза”даги нотўғри маълумот тиркаб қўйилган. Иккинчиси, Сўфи Оллоёрнинг уч марта уйлангани ҳақидаги маълумотнинг асли ҳам дастлаб “Рисолаи Азиза”да келтирилган: “Айтмишларки, Оллоёр тўранинг уч хотуни бор эрди, икки кизи ва бир ўғли бор эрди...”

Саййид Ҳабибуллоҳ ибн Саййид Яҳёхон Фарғоний томонидан ҳижрий 1388/1968 йил Кобул шаҳрида ёзилган “Ҳидоятут толибин” китобида ҳам Садриддин Айнийнинг “Намунаи адабиёти тожик” асарида, шунингдек, “Маслакул муттақин”нинг аввалида келган байтларда, “Муродул орифин” муқаддимасида ва яна Сўфи Оллоёрга нисбат берилган муҳаммасдаги маълумотларга суяниб, Сўфи Оллоёрнинг қисқача таржимаи ҳоли келтирилади: “Муаллифни отлари Оллоёр ва оталарини номи Оллоқули ва биродарларини исми “Фарҳодбий Атолик” ва ўғулларини оти Содиқ Муҳаммад ва қавмлари ўзбек ва туғулган ерлари Каттакўрғондур. Хонадони аморат ва ҳукуматдин бўлуб, авоилда Абулфайзхон ҳукумати овонида Каттакўрғон ва Самарқандда аморат ва ҳукумат этиб, сўнгра жазбайи Илоҳий ғалаба қилиб, ҳукумат ва навкарликдин истеъфо этиб, шайх Наврўз мулаққаб ба Ҳабибуллоҳга мурид ўлуб ва тариқаи ғалийиаи Нақшбандияга кирганлари ва ул зотдин боло саҳраи муршид ўлуб, то охир умргача муридларни иршоду ҳидоятига машғул ўлуб ва Қипчоку Хитой қавмини Самарқандни истило этиб ва харобликлар қилганларида аларга насиҳат этсалар қулоқга олмай, “бизга кўп насиҳат қилма”, деб зулму истибдодга машғул ўлганларидан озурда ва хотир ўлуб, диллари синиб, ҳижрат ва тарки

ватан этиб, тобеъ Вахшивор музофоти ва Қабодиён кишлоқига кўчуб келиб, ул ерда таълим ва таснифга машғул ўлуб, 1132/1720 санада ўшал Вахшиворни Қабодиёнида вафот этиб ва у ерда мадфун ва қабрлари зиёратгоҳи хосу омлиги маълум ўлур. Ва ҳам Машраб Намангоний девонида Қабодиёнга бориб, нозим раҳимаҳуллоҳ билан кўрушгани зикридин ҳар иккилари муосир эканлари маълум ўлур”.

Саййид Ҳабибуллоҳ “Рисолаи Азиза” муқаддимасида келтирилган таржимаи ҳол билан боғлиқ маълумотларга шундай муносабат билдиради: “Аммо шориҳ (яъни – Ёлчикул ўғли)ни “Самарқанд элида Минглон деган уй бор эди, анга Темирёр отли асли ва насли нўғай киши бор эди” деб қилган қиссаси беасоси маълум ўлур. Чунки Сўфи Оллоёр Каттакўрғондин ўлуб, оталарини оти – Оллоқулидур, на Темирёр. Аслан ўзбекдурлар, на нўғай. Ҳамда Ёлчикул ўғлини Шайх Ҳабибуллоҳ хусусида айтганлари... Сўфи Оллоёрни ул кишига мурид ўлушлари муқаддимасида келтурган қиссаси ва Сўфи Оллоёрнинг Амина ва Ҳалима отли икки кизи бор дегани чун бир ривояти саҳихага муттакий эмас ва Ёлчикул ўғли ҳам бир одами сиқа ва мўътамад эмаслиги сабабидин бу ҳикояларни афсонаи беасос деб саналса бўлур”.

Филология фанлари доктори Ш.Сирожиддинов ўзининг “Сўфи Оллоёр ҳаёти ва фаолиятига қайта назар” мақоласида Сўфи Оллоёр таржимаи ҳоли акс этган манбаларга муайян муносабат билдирган. Олимнинг бу изланиши Сўфи Оллоёр таржимаи ҳолига анча аниқликлар киритгани билан қимматлидир. Мақолада “Рисолаи Азиза”даги маълумотларнинг анча мунозарали эканлиги таъкидланиб, шарҳда айтилган ҳамма гапга ҳам ишонавермаслик керак деган хулосага келинган. Масалан, Сўфи Оллоёрнинг отаси – Темирёр, унинг асли ва насли нўғай экани, Шайх Ҳабибуллоҳ ҳақидаги гаплар, Сўфи Оллоёрнинг бож маҳкамасидаги-ю Растон бозоридаги ҳолатлари, Байтуллоҳ зиёратига азм айлаб, Қозонда бироз тўхташи, кейин Арзирумга (Туркияга) ўтиши, у ердан Искандарияга (Мисрга) келиши ва ўша ерда 90 ёшида оламдан ўтиши каби маълумотлар қўлёзма манбалардаги маълумотлар билан қиёсан ўрганилганда ҳеч бир асосга эга эмаслиги айтилади. “Бу маълумотларни Ёлчикул ўғли қаердан олгани номаълум. Кўп ўринларда қўлёзма манбаларда берилган турли хабарларни бирлаштириб юборган дейиш мумкин. Улар Сўфи Оллоёрнинг ўзи ёзиб қолдирган ёки бизга аниқ маълум бўлган манбалар билан мувофиқ келмайди”–дейди Ш.Сирожиддинов.

* Зоҳидов Р. – ЎЗМУ Ўзбек филологияси факультети Ўзбек мумтоз ва миллий уйғониш адабиёти кафедраси доценти.

Ҳақиқатан ҳам “Рисолаи Азиза”даги Шайх Ҳабибуллоҳ ва Сўфи Оллоёр таржимаи ҳолига оид маълумотлар қайси манбадан олингани номаълум. Лекин бу ҳолни Ш.Сирожиддинов айтганидек, “қўлзма манбаларда берилган турли хабарларни бирлаштириш” натижаси деган сўзлар билан ҳам изоҳлаб бўлмайди. Чунки бир неча йиллар мобайнида “Саботул ожизин”нинг илмий-танқидий матни бўйича иш олиб бораётган тадқиқотчи сифатида ишонч билан айтиш мумкинки, на ЎзРФА ШИ қўлзма ва тошбосма асарлар фондидаги 200 га яқин “Саботул ожизин” нусхалари ичидан, на Россия Фанлар Академияси Шарқшунослик (Москва) ва Шарқ қўлзмалари институти (Санкт-Петербург) фондларидаги 20 дан ортиқ энг қадимий нусхалари ичидан Ёлчикул ўғли келтирган ривоятларга асос бўладиган маълумотни учратиш мумкин?!

Ш.Сирожиддинов “Ўзбек адабиёти тарихи” дарслигидаги маълумотларга танқидий руҳда ёндашиш зарурлигини уқтириб, адабиётшунос олим И.Сувонкуловнинг Сўфи Оллоёрни иштихонлик деган фикрига қўшилмайди ва айтади: “Совет тузумидан илгари ёзилган айрим тазкираларда “Сўфи Оллоёр Миёнкол воҳасидандир” деган таъкидлар мавжуд. Тарихдан маълумки, Миёнкол воҳасига Самарқанд ва Бухоро ораллигидаги, аниқроғи, бугунги Самарқанд вилоятининг Карман, Нарпай, Каттақўрғон ва Иштихон туманларининг Зарафшон атрофида жойлашган ерлари кирган”. Бу қарашини олим ЎзРФА ШИ қўлзмалар фондидаги 2331–1 инвентар рақами остида сақланаётган “Тазкираи Абдулматлаб Фаҳмий”дан келтирилган маълумотлар билан қувватлайди: “Сўфи Оллоёр Самарқандий шайхи дилафрўз Сўфи Наврўзнинг таникли халифаларидан. Ҳол ибтидосида сипоҳ бўлган. Отасини Оллоқули ва инисини Фарҳод оталиқ дейдилар. Улар ўзбекларнинг Самарқанд ва Бухора Миёнколидаги хитойи қабиласининг бошлиқларидан бўлганлар. Фарҳодбий Абулфайзхон даврида Самарқанд ҳоким ва амирлик мансабларига эришган... Сўфи Оллоёр шайх Наврўзга иродат ва инобат қилгандан сўнг унга зоҳир ва ботин илмлар эшиклари очилди. Хосу омга мақбул бўлди. Олимлар ва амирлар унинг суҳбатига ошиқдилар. Миёнколдан Ҳисорнинг Деҳинав томонига кетди. Мавлоно Зоҳид Вахшиворийнинг файзосорли мазоридан юқорирокдаги Вахшивор кишлоғига борди. У ерда хонақоҳ ва уй курди. Унинг қутлуг қадамидан ўша минтақани илонлар тарқ этдилар. Ўша ерда 1136/1724 йилда дунёдан ўтди”.

Гарчи Фаҳмий тазкирасида Сўфи Оллоёрнинг вафоти санаси 1136/1724 деб кўрсатилса ҳам, Ш.Сирожиддинов шоирнинг вафот санасини белгилашда бошқа манбаларда келтирилган таърихларга суянади. Масалан, “Саботул ожизин”нинг саккизта нусхаси асосида тайёрланган Техрон нашрида келтирилган сўзбошидаги таърих:

چراغ کلیه اسرار توحید
ذی صافی مشرب صوفی الله یار

اگر جویند تاریخ وفاتش
ز قاف جیم غین لام بردار

Таржимаси: “Табиати пок, хулқи соф бўлгани учун ҳам Сўфи Оллоёр тавҳид сирлари яширинган қулбанинг чироғидир. Агар у зотнинг вафоти таъриhini изласанг, “қоф”, “жим”, “ғайн”, “лом” ҳарфларидан чиқар”.

Абжад ҳисобида мазкур ҳарфлар (ق – 100; ج – 4; غ – 1000; ل – 30) йиғиндисидан 1133 ҳосил бўлади. Ҳижрий ҳисобдаги бу сана милодийда 1720–1721 йилга тўғри келади. Айни таърих Убайдуллоҳ ибн Исломули нусхасида ҳам келтирилган. “Саботул ожизин”нинг XIX аср охириги чорагида Исроилжон Тошкандий томонидан кўчирилган нусхаси хотимасида эса қуйидаги таърих битилган:

ابو حنیفہء وقت است صوفی الله یار
خدای داد با او قال حال را بسیار
هر آن گه آماده تاریخ فوت پرسند
بگو تو قاف جیم غین لام را بی شمار

(Таржимаси: “Сўфи Оллоёр замоннинг Абу Ҳанифасидир. Худой таоло уни қол ва ҳол илми билан кўп-кўп баҳраманд этган. Ҳар қачон унинг вафоти таъриhini сўрсалар, айт: сен “қоф”, “жим”, “ғайн”, “лом”ни санагин!”

Бу таърихдан ҳам юқоридаги – 1133/1721 санаси келиб чиқади. Шунингдек, “Саботул ожизин”нинг ЎзРФА ШИ, №09/867 рақамли қўлзма нусхаси охирида ҳам шу таърих келтирилган.

Мазкур таърихларга асосланган ҳолда Ш.Сирожиддинов Сўфи Оллоёрнинг вафот санасини 1720–1721 йил деган тўхтамга келиб айтади: “Агар Сўфи Оллоёрнинг ҳижрий йил ҳисоби билан 90 ёшда вафот этгани ҳисобга олинса, у кишининг туғилган йилини ҳижрий 1043 йил деб белгилаш мумкин. Бу сана милодийга айлантирилганда 1634 йил ҳосил бўлади”.

Демак, Сўфи Оллоёр таржимаи ҳолига оид қўлзма манбаларда, “Маслакул муттақин” деб очасида, “Муродул орифин” муқаддимасида, Садриддин Айнийнинг “Намунаи адабиёти тожик” асарида, шунингдек, кейинги қилинган тадқиқотларда юзага чиққан янгиликлар “Рисолаи Азиза”нинг муқаддима қисмида келтирилган маълумотларни тўла шубҳа остига қўяди. Шундай экан, энди “Рисолаи Азиза”ни соқит қилиб, ундан бошқа манбалардаги маълумотларни жамласак, муайян таржимаи ҳол юзага келадими?

Манбашунос олим Абдусаттор Жуманазарнинг сўнгги йилларда вақтли матбуотда эълон қилган қатор туркум мақолалари бу саволга дабдурустан “ҳа” дейишга шошмаслик лозимлигини уқтиради. Олимнинг манбалар борасидаги қатъияти изланишларининг муваффақиятини таъминлаганига шубҳа йўқ: “Манбалар бизга ўтмишимизни, ўзлигимизни энг яхши мутахассисдан ҳам афзалроқ тушунтиради. Ҳар бир саволимизга асрлар қаъридан ўтиб келаётган кўҳна жилдлар қатидан жавоб топиб беради... Мутахассислар манбаларда Сўфи Оллоёрга оид етарли маълумот йўқлигидан қуюнишади. Агар эътиборни

сал кучайтирсак, масала ечимсиз даражада мушкул ва оғир эмаслигини кўрамиз. Шоирнинг таржимаи холи ҳамда ижодини изчил ва тўлиқроқ тиклашнинг иложи бор. Қимматли маълумотлар турли қўлёзмаларда сочилиб ётибди. Фақат уларни эринмай йиғиш, ўрганиш ва тартибга солиш керак.”

Заҳматкаш олим ўзининг барча тадқиқотларида, хусусан, Сўфи Оллоёр таржимаи холи билан боғлиқ изланишларида масалага мана шу илмий позициядан ёндашади. А.Жуманазар тўғри таъкидлаганидек, ўтган асрнинг 80-йилларидан, айниқса мустақилликдан кейин қатор тадқиқотчилар Сўфи Оллоёр ҳаёти ва ижодини илмий ёритишга киришишди. Қизиғи, тадқиқотчилар “Рисолаи Азиза” муқаддимасидаги маълумотларни танқид қилишди, аммо унинг ўрнига ўзларининг асосли далилларини ҳар доим ҳам тақдим қилишолмади. Масалан, юқорида номи тилга олинган тадқиқотларда Сўфи Оллоёрнинг пири – маънавий устози масаласида зиддиятли ўринлар бор. Профессор И.Сувонкулов “Маслакул муттақин” дебочасидаги мисралар талқинига суяниб, Шайх Ҳабибуллоҳнинг тарихий шахс эканини шубҳа остига олади. Бу борада “Ҳидоятут толибин”даги маълумотлар ҳам И.Сувонкулов фикрини такрорлайди. Ш.Сирожиiddинов эса: “Тилга олинган Ҳабибуллоҳ номи икки маънода тушунилиши мумкин. Бири Наврўзнинг Ҳабибуллоҳ Муҳаммад алайҳиссаломга пайрав – издошлиги ва иккинчи маъноси унинг Шайх Ҳабибуллоҳ ҳалқасида эканлиги” – деган сўзлар билан масалани очик қолдиради.

Шуниингдек, Сўфи Оллоёрнинг туғилган йилини белгилашда ҳам ноаниқликлар бор. Майли, вафот санаси хусусида “Тазкирайи Фаҳмий” ва бир қатор таърих маълумотларига суяниб, деярли бир тўхтамга келинган. Лекин қайси манбага асосан Сўфи Оллоёрни 90 йил умр кўрган дейилапти? Агар Сўфи Оллоёрнинг таваллуд санаси татар олим Ёлчикул ўғлининг “Рисолаи Азиза”да келтирганига биноан 90 йил умр кўрганига нисбатан айтилаётган бўлса, ўта заиф ҳужжатга суянилган бўлади. Ҳатто, Меликул Ханжар ўзининг “Вахшивор ва Сўфи Оллоёр” эссесига келтирган: “Сўфи Оллоёрнинг еттинчи невараси Музаффархоннинг Сўфи Оллоёр 96 ёшда Вахшиворда вафот этган” деган сўзларига суянилаётган бўлса, бу ҳам етарли асос эмас. Чунки, тўрт-беш авлод наридаги, яъни уч юз йиллар аввал ўтган воқелик ҳақида бугун айтилаётган оғзаки хабардан кўра ўша даврга яқинроқ ёзма манбадаги маълумотларнинг ишончли бўлиши мантиққа яқиндир.

Шу маънода Сўфи Оллоёрнинг пири Шайх Ҳабибуллоҳ масаласида ихтилофли фикрларга сабаб бўлган бирламчи манба “Маслакул муттақин”даги ушбу мисраларга қўлоқ тутайлик:

يعنى أن مرشد بلا اشياء
پیرو حضرت حبیب الله
نام پاک مبارکش نوروز
پای تا سر تمام درد سوز

Таржимаси: “Яъни, ўхшаши йўқ у муршид (аслида) ҳазрат Ҳабибуллоҳнинг издоши, поку муборак исми – Наврўз, бошдан оёғигача

тамом(аъзолари Оллоҳнинг ишқидан ўт олиб)қуйдирувчи дард(га айланган)”.

Ҳақиқатан ҳам байтларнинг сиёқи – ривоя оқимиға қаралса, Ш.Сирожиiddинов айтганидек, матнда келган “Ҳабибуллоҳ” (Оллоҳнинг суюклиси) сифати Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга ишорадек туюлади. Ҳатто байтлар орасида “دائماً پیرو رسول خدا است” (Доимо Худо расулининг издошидир) деган мисралар келадики, бу сўзлар ҳам беихтиёр сал олдин кечган иштибоҳни эсга солади. Энди шубҳани кўтариш учун, аввало, Шайх Ҳабибуллоҳнинг реал тарихий шахс эканини, қолаверса, поку муборак исми Наврўз Шайх Ҳабибуллоҳнинг муриди, Сўфи Оллоёр эса ҳар иккала Шайхнинг муриди бўлганини ишончли далиллар билан асослаш зарур.

XVII аср охирида Саййид Муҳаммад ибн Охунд Қози Камол томонидан ёзилган “Тухфатул аҳбоб” асари Шайх Ҳабибуллоҳ шахси билан боғлиқ муаммоларни, айтиш мумкинки, узил-кесил ҳал қилди. Шайх Ҳабибуллоҳ ҳаётига бағишланган бу манбада у зотнинг таваллудига доир қуйидаги маълумот келтирилади: “У валоятпаноҳнинг мавлуди ҳижратнинг 1040 (1630-1631) санасида ҳазрат қутбул ақтоб, миллат ва дин ифтихори, муҳаққиқ ва муфасссирлар ақмали, қол ва ҳол илмини ўзида жамъ этган мавлона Йаъқуб Чархий хонадонига бўлди”.

“Тухфатул аҳбоб” асари тадқиқи билан шуғулланаётган манбашунос олим А. Жуманазарнинг изохлашича, Ҳожи Муҳаммад Ҳабибуллоҳ нақшбандия тариқатининг таниқли вакили Йаъқуб Чархий авлодларидан Ҳожи Муҳаммад Тоййибуллоҳ оиласида дунёга келади. Йигитлик даврида у Ҳожа Аҳрор Валий қабрини зиёрат қилиш ниятида Самарқандга, сўнгра Бухорога йўл олади. Олимнинг таъкидлашича, Шайх Ҳабибуллоҳнинг Самарқандга бориши Ёлчикул ўғли айтган ҳижрий 1100/1689 йилдан кейинги даврлар ва у тасвирлаган воқеаларга сира мос тушмайди.

“Тухфатул аҳбоб”даги маълумотларга кўра, Шайх Ҳабибуллоҳ бутун умри давомида Бухоро, Исфажон, Шероз, Рум, Арабистонда Байтуллоҳ зиёрати, Яман, Ҳиндистон сафарларида бўлиб, машҳур устозлардан дунё ва охират илмини ҳосил қилади, улуг макомларга эришади. Кейин Бухорога қайтиб аштархоний Абдулазизхон даврида мадрасада илм толибларига сабоқ беради. Мурид ва мухлислари сони кундан-кун ортиб боради. Улар рўйхатида, Ҳожи Муҳаммад Ҳабибуллоҳнинг энг яқин суҳбатдошлари ва ушбу мактабнинг машҳур тарбияланувчилари қаторида “Сўфи Наврўз Шаҳрисабзий номи ҳам зикр қилинади.

Саййид Муҳаммад ибн Охунд Қози Камол устоз ва шогирд ўртасидаги муносабат ҳақида шундай хабар беради: “Ушбу Сўфи (Халифа Наврўз)дан жорий бўлган хаворик одатлардан бири шон-шавкатли Фарҳодбий Ўтарчининг биродари такво асар, фазилат шиор, ҳусни хулқ эгаси Сўфи Оллоёр Ўтарчи эди. У Халифа Наврўз хизматиға келиб, унга иродат қилди...”

А.Жуманазар айтишича, мазкур воқеанинг содир бўлган вақти манбаларда аниқ кўрсатилмаган. Аммо барча бирламчи маълумотлар умумлаштирилса, Сўфи Оллоёр устози Сўфи Наврўз хузурига 1697-1698 йилларда борганини фараз қилиш мумкин. Манбада бу учрашувдан кейин Сўфи Оллоёр қисқа муддатда “Маслакул муттақин” асарини ёзиб тугатгани ва айнан шу воқеа Сўфи Наврўз Кешийнинг каромати экани таъкидланади.

“Тухфатул аҳбоб”да устоз ва шогирд ўртасида кечган бошқа маънавий ҳолатлар ҳақида ҳам зикр қилинадики, бу ахборотларни мазкур манба тадқиқотчиси А.Жуманазар Сўфи Наврўз ва шогирд Сўфи Оллоёр тўғрисидаги энг аввалги қадимий маълумотлардан деб ҳисоблайди.

Шундай қилиб, Шайх Наврўз ва Шайх Ҳабибуллоҳнинг битта шахс экани ҳақидаги гумонлар мавзуга дахлдор энг қадимий манба “Тухфатул аҳбоб”дан келтирилган далиллар асосида тўла ойдинлашди.

Энди Сўфи Оллоёрнинг туғилган йилини аниқлаштириш масаласига эътибор қаратсак. Бу сана тадқиқотларда турлича тахмин қилинган. И.Сувонқулов Убайдулла Исломқули ўғли Аламқаш келтирган таърихга кўра, Сўфи Оллоёрнинг вафоти 1721 йил, туғилган йили 1644 йил, у милодий ҳисобда 77 йил, ҳижрийда 79-80 йил умр кўрган, дейди. “Саботул ожизин” ва “Рисолаи Азиза” асарларининг лингвотекстологик хусусиятлари бўйича номзодлик иши ёқлаган қозонлик олима Г.Р. Илёсова шоирнинг туғилган йилини 1616 ёки 1630 йил, вафоти 1705 ёки 1713 ёки 1721 ёки 1723 йил деб фараз қилади. “Саботул ожизин”нинг “Меҳнат” нашриётида чоп этилган нусхаси муқаддимасида Сўфи Оллоёр 1133/1720 йилда дунёга келганлиги айтилган. Ш.Сирожиiddинов юқорида келтирилган вафот таърихлари асосида айтишича, агар Сўфи Оллоёрнинг ҳижрий йил ҳисоби билан 90 ёшда вафот этгани ҳисобга олинса, туғилган йилини ҳижрий 1043/1634 йил деб белгилаш мумкин. “Сўфи Оллоёр” жамғармаси раиси Равшан Мирзаев ҳам шоирнинг таваллуди милодий 1634, вафоти 1721 йилга тўғри келишини қайд этган. “Тазкираи Абдулматлаб Фаҳмий”да шоирнинг вафот санаси ҳижрий 1136/1634 йил деб келтирилган. Худди шу сана Садри Зиёнинг “Асоми кутуб” асарида ҳам қайд этилиб, унда Сўфи Оллоёрнинг ҳижрий 1136/1724 йили Вахшиворда Шайх Зоҳид Вахшиворий қабристонига дафн қилингани айтилади. Мир Ҳусайн ўзининг “Маҳазинут тақво” асарида Сўфи Оллоёрнинг вафот санасини ушбу сўзлар билан таърих қилган:

ای حد و خشوار (Эй ҳадди Вахшивор). Таърих моддаларини санага айлантирсак: 1136 ҳосил бўлади. Ҳижрий – 1136, милодий – 1724 йил.

Демак тарихий манбалардаги маълумотларга кўра Сўфи Оллоёрнинг вафоти бўйича асосан иккита сана етакчилик қияпти:

ҳижрий 1133/1721;

ҳижрий 1136/1724.

Хўш, бу саналардан қай бири ҳақиқатга яқин? Яна тарихга мурожаат қиламиз. “Тухфатул аҳбоб”да айтилишича, Сўфи Оллоёрнинг акаси Фарҳодбий аштархоний Абулфайзхон даврида бир муддат оталиқ лавозимини эгаллаб туради. Аммо саройдаги келишмовчиликлар оқибатида ҳижрий 1134/1722 йили қатл этилади. Мана Сўфи Оллоёрнинг акаси вафотига ёзган марсиясидан намуна:

Саломуллоҳ, юраким порасига,

Таним руҳи кўзумнинг қорасига

Азизим, аржумандим, меҳрибоним,

Дилим, жоним, тамури, устихоним,

Равон сарвим, гулим, боғим, баҳорим,

Отам бирла онамдин ёдгорим.

Тадқиқотчи Д.Ҳамроева “Тазкираи Мажзуб” манокибига тарихий ёндашув” номли мақоласида Сўфи Оллоёрдан Фарҳодбий ўлимининг хунини олишни отаси Оллоқули талаб қилгани ҳақида ёзади. Манбашунос олим А.Жуманазар мазкур тарихий фактга асосланиб, шундай ҳақли саволни ўртага қўяди: “Сўфи Оллоёр 1721 йили тўқсон ёшда ҳаётдан кетган бўлса, қавмдошлари (ё, майли, отаси дейлик) ундан 1722 йили ўлдирилган акасининг хунини олишни талаб қилишяпти... Абулфайзхон 93-95 ёшлардаги мункиллаган чолни қатл эттирганми? Унда Фарҳодбий ва Сўфи Оллоёрнинг отаси Оллоқули неча йил умр кўрган?”

Демак, бу тарихий ҳодисалар мулоҳаза қилинса, Сўфи Оллоёрнинг вафоти санаси 1721 эмас, 1724 йил бўлиб чиқяпти. Шунингдек, Сўфи Оллоёр ва атрофидаги тарихий шахслар билан боғлиқ воқеалар ҳам унинг “90 йил умр кўрган”ини тасдиқламапти. Хуллас, мавжуд манба ва тадқиқотларда йиғилган маълумотларга асосланиб, Сўфи Оллоёрнинг нисбатан ишончли таржимаи ҳолини тиклашга ҳаракат қилиб кўрайлик.

Манғитий ҳукмдор Амир Шохмуроднинг иккинчи ўғли Мир Ҳусайн “Маҳазинут тақво” асарида ёзишича, Сўфи Оллоёр 63 (милодий 61) ёшида Вахшиворда вафот этган ва шогирди Жонмуҳаммад устозининг жаноза намозига имомлик қилган. “Маҳазинут тақво” муаллифи Мир Ҳусайн Сўфи Оллоёрнинг шогирди Жонмуҳаммаднинг чевара ўғли эди. Мазкур авлод силсиласи тасаввурда аниқроқ, хотирда ёрқинроқ жонланиши учун қуйидаги чизмага эътибор қаратинг:

Жонмуҳаммад → ўғли → қизи → Мир Ҳусайн

↓
Сўфи Оллоёр шогирди

↓
“Маҳазинут тақво” муаллифи

Мир Ҳусайн катта бобоси Амир Шохмуроднинг вафотидан 13-14 йил кейин – 1785 санада дунёга келган. Мир Ҳусайннинг Сўфи

Оллоёр таржимаи ҳоли билан боғлиқ хабари қисқа бўлса-да, тарихий қимматга эгаллиги жиҳатидан муҳимдир. Қолаверса, “Маҳазинут тақво”да

келтирилган фактлар “Тухфатул аҳбоб” каби манбалардаги маълумотлар ҳамда тарихий воқеалар билан мувофиқ келади.

Демак, Сўфи Оллоёрнинг хижрий ҳисобда олтмиш уч йил умр кўргани (1073-74/1136) аниқ манбавий асосга эга. Шу ҳисобга кўра Сўфи Оллоёр таржимаи ҳоли саналарини шакллантиришга уриниб кўрайлик.

XVII-XVIII аср туркий илмий-маърифий адабиётининг йирик вакили Сўфи Оллоёр 1663 йили Каттакўрғондаги Ўтарчи қишлоғида Оллоқули хонадонидан туғилган. Ўтарчи қишлоғи Каттакўрғон шаҳридан оқиб ўтувчи Наҳрипай дарёси ёқасидаги Сарипултепа қишлоғига туташиб бўлган ҳудудда жойлашган. Сўфи Оллоёрнинг мактаб-мадрасалардаги таҳсил даври ҳаёти ҳақида ишончли тарихий маълумотларга эга эмасмиз. Ҳар ҳолда маърифатли хонадоннинг фарзанди сифатида Сўфи Оллоёрнинг онгли фаолияти Абдулазизхон (1645-1681), Субҳонқулихон (1680-1702), Убайдуллахон II (1702-1711) ва қисман Абулфайзхон (1711-1747) хонлик қилган даврларга тўғри келади. Абдулазизхон тахтни тарк этган 1681-82 йилларда Сўфи Оллоёр эндиgina 18-19 ёшларни қоралаган ўспирин эди. Ўша пайтларда унинг акаси Фарҳодбий ўтарчи Субҳонқулихон қўшинига жангчи бўлиб киради. Қатъияти ва жасурлиги билан ҳукмдорнинг эътиборини қозонади. Субҳонқулихон вафотидан (1702) сўнг Бухоро давлати тахтига Убайдуллахон ўтиради. Қисқа фурсатда Фарҳодбий ўтарчи хоннинг ишончини қозониб, оталик мансабига эришади.

Аммо тарихий манбаларда Сўфи Оллоёрнинг хонлик тизимида бирор лавозимда ишлагани ҳақида маълумотлар учратмадик. Сўфи Оллоёрнинг устози Ҳожи Муҳаммад Ҳабибуллоҳ тўғрисидаги ахборотлар 1680 йиллар бошларида ёзилган айрим манбаларда кўрина бошлайди. 1699 йили ёзиб тугатилган “Тухфатул аҳбоб” асари эса тўлиқ Ҳожи Муҳаммад Ҳабибуллоҳ ҳаётига бағишланган эди. Худди шу асарда Халифа Наврўз Кеший ва Сўфи Оллоёр ҳақида дастлабки тарихий маълумотлар учрайди. Сўфи Оллоёрнинг илк асари “Маслакул мутаққин” ҳам айнан шу даврда ёзиб тугалланган. Шундай қилиб, Сўфи Оллоёр номи 1699 йилдан бошлаб тарихий манбаларга кириб келади.

“Тухфатул аҳбоб” муаллифи маълумотлари таҳлил қилинганда Сўфи Оллоёр 1696 йиллардан кейин Ҳожи Муҳаммад Ҳабибуллоҳ ва Халифа Наврўз Кеший хизматига келиб, муҷаддийа-нақшбандийа сулуки таълимотини ўрганишга киришганини кўриш мумкин. У Халифа Наврўз кўрсатмасига биноан, Кеш мадрасаларидан бирида ҳам таълим олади. 1699 йилга қадар “Маслакул муттақин” асарини ёзиб тугатади. Шу йили устози Ҳожи Муҳаммад Ҳабибуллоҳ вафот этади. Энди айрим манбаларда Халифа Наврўз Кеший, Ҳожа Лутфуллоҳ, Бобораҳим Машраб, Халифа Жонмуҳаммад каби тарихий шахсларнинг Сўфи Оллоёр шахси билан боғлиқ муносабати акс эта бошлайди.

Сўфи Оллоёр кейинги – “Махзанул мутъин”, “Муродул орифин”, “Саботул ожизин” каби

асарларини 1700–1724 йиллар оралиғида ёзган. Шу даврларда Каттакўрғон, Самарқанд, Бухоро, Чўнкаймиш, Кеш, Насаф, Қоратикан каби шаҳар ва мавзеларда турли фурсат истиқомат қилган. Умрининг охириги давларини Вахшивор қишлоғида кечириб, 1724 йили шу қишлоқда оламдан ўтган.

АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ // Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. –Б.132-155.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008, – 176б.
3. Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 40б.
4. “Тазкираи Абдулматлаб Фаҳмий” Ўз ФАШИ, Қўлёзмалар фонди, Р-2331-1, 96-10б
5. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. –Т.: Ўқитувчи, 1980. –344 б.
6. Аллаёрова Н. «Саботул-ожизин» асарининг маърифий йўналиши ва бадиияти: филол.фан. ном.дисс. СамДУ,2002;
7. Аллаярова С.Н. Фалсафий герменевтиканинг методологик жиҳатлари. фал.фан.ном.дисс.автореф. Т.:2010, 26 б.
8. Ильясова Г.Р. "Лингвотекстологические особенности произведений "Сабат ал-гаджизин" Аллаяра Суфи и "Рисала-и Газиза" Т. Ялсыгулова", автореферат дисс.кан.фил.наук. /элек. вер. 4 стр.
9. Каттақўрғон: кеча ва бугун". /Муаллифлар гуруҳи. Самарқанд, 1994
10. Мирзаев Р. Сўфи Оллоёрга замон боқажак. Т., “Фан”, 2007, 57-бет.
11. Саййид Муҳаммад ибн Охунд Қози Камол. Тухфатул аҳбоб. ЎзРФА ШИ, қўлёзмалар фонди, № 4400.
12. Саййид Ҳабибуллоҳ ибн Саййид Яҳёхон. Ҳидоятут толибин шарҳи Саботул ожизин. Босма. Покистон-Лоҳур, – 1388/1968. – 226 б.
13. Саййид Ҳабибуллоҳ. “Ҳидоятут толибин”. “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, Т.,2009, 20-21-бетлар.
14. Салоҳиддин Салимий. Иршодул оъизин. Босма. Қозон, “Матбаъи Каримийа”, – 1910. – 228 б.
15. Сирожиддинов Ш. Сўфи Оллоёр илоҳиёти. Имом ал-Бухорий халқаро жамғармаси нашриёти, Т.,2001, 9-бет.
16. Сувонкулов И.Сўфи Оллоҳёр ва унинг адабий анъаналари, док. дисс.автореферати, Т., 1997, 13-бет
17. Сўфи Оллоёр. Маслакул муттақин. ЎзРФА ШИ, қўлёзмалар фонди, инв. № 320, XIX аср, 256 вар.
18. Сўфи Оллоёр. Махзанул мутеъин. ЎзРФА ШИ, қўлёзмалар фонди, инв. № 4982, 1225/1810, 546 вар.
19. Сўфи Оллоёр. Муродул орифин. ЎзРФА ШИ, қўлёзмалар фонди, инв. № Р 6327, кўч.й. 1166/1753, 154 вар.
20. Сўфи Оллоёр. Саботул ожизин. Босма. //Шайх Муҳаммадсаид Туркистоний таҳқиқи. “Ат-тараккий”, Дамашқ, –1967. –159 б.
21. Сўфи Оллоёр. Саботул ожизин. Босма. Техрон, “Ал-мактабатул исломийа”, Гунбади кобус–Ҳожи Тиллоӣ, – 1408/1988. – 359 б.
22. Сўфи Оллоёр. Саботул ожизин. Россия фанлар академиясининг Шарқ қўлёзмалари институти (Санкт-Петербург) фонди, қўлёзма, инв.№ А1057, кўчирилган йили – 1194/1780. – 72 вар.
23. Тожуддин Ёлчикул. Рисолаи Азиза. №158, тошбосма, 1858, Қозон, 3-бет.
24. Тўплам. Халқаро илмий анжуман материаллари, Техрон–Тошкент, 2005, 39-47-бетлар.
25. Ханжар М. Вахшивор ва Сўфи Оллоёр. “Жайхун”, Термиз–1993, 11-бет.
26. Ҳамроева Д. “Тазкираи Мажзуб” манокибига тарихий ёндашув”// Адабиёт кўзгуси, 2009, 11-сон, 33-бет

РЕЗЮМЕ

В статье изучена биография Суфи Аллаяра в сопоставительно-критическом плане на основе исторических трудов.

Ключевые слова: *Сабатул аджизин, Рисалаи Азиза, риваят, таърих, Тухфатул ахбоб, Хажу Муҳаммад Ҳабибуллаҳ, Халифа Навруз.*

RESUME

In this article a biography of Sufi Allah Yar in comparing critically aspect on base of historical works is studied.

Keywords: *Sabatul ajizin, Risalai Aziza, rivayat, tarix, Tuhfatul ahabab, Hoji Muhammad Habibullah, Xalifa Navruz*